

1

بخش

درستامه

و سوالات تشریحی

درس اول

تاریخ‌نگاری و منابع دوره معاصر

در این درس می‌خوانیم

این درس، ابتدا ویژگی‌های تاریخ‌نویسی سنتی را بررسی کرده و سپس با بیان زمینه‌ها و علل تحول در تاریخ‌نویسی دوره معاصر، انواع منابع مهم پژوهشی برای مطالعه این دوره از تاریخ ایران را معرفی می‌کند.

مشاوره

بارم این درس در امتحانات نوبت اول، ۳ نمره و در نوبت دوم (نهایی) در کنار درس دوم، به صورت مشترک، حدود ۲ نمره می‌باشد.

درس ۱

برای استفاده از فیلم آموزشی شب امتحان این فصل QR-code مقابل را اسکن کنید.

فیلم شب امتحان

تاریخ‌نگاری سنتی و میراث تاریخی

• صدها سال ثبت و ضبط وقایع از سوی مورخان مسلمان که غالباً هم ایرانی هستند، منبع مهمی برای فهم و تفسیر بسیاری از رویدادهای مهم تاریخی برای ما فراهم آورده است.

ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی

- ۱ عده‌ای از تاریخ‌نگاران سنتی بیش‌تر به ثبت وقایع شاهان و امور آن‌ها همت داشتند.
- ۲ آثار خود را غالباً با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند.
- ۳ گاه با زبان تملق و مدح شاهان سخن گفته و بیش از آنکه مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند.
- ۴ سبک نگارش در بسیاری موارد، سخت است.
- ۵ تحلیل و تفسیر کمتر در این آثار به چشم می‌خورد.

ایستگاه سؤال

چرا با وجود اینکه آثار تاریخ‌نگاران سنتی غالباً بر تاریخ شاهان و جنگ‌های آن‌ها تأکید دارد، اما احیای آن‌ها حائز اهمیت است؟

پاسخ زیرا با احیای میراث غنی و گنجینه‌هایی که شامل گستره‌ای فراتر از تاریخ‌نگاری صرف هستند (مانند تحقیقات رجالی، کتاب‌شناسی‌ها و...) می‌توان به مکتوبات ارزشمندی درباره زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشتگان و همچنین منابعی جدی برای سنجش و نقد وقایع گذشته دست یافت.

تاریخ‌نگاری معاصر

• در دوره معاصر، تاریخ‌نگاری جدید به تدریج در ایران رواج یافت که از نظربینش و روش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.

• **زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری جدید در ایران:**

- ۱ جنگ‌های ایران و روس و آغاز ترجمه آثار اروپایی
- ۲ گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان

جنگ‌های ایران و روس و آغاز ترجمه آثار اروپایی

- در دوران پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار جنگ‌های ایران و روسیه، توجه زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب جلب کرد. آنان با مقایسه وضعیت ایران و وضعیت غرب، در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند.
- **نتیجه** در نتیجه چنین کاوش‌هایی بود که ذیل برنامه‌های اصلاحی عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه)، ترجمه آثار اروپایی به تدریج آغاز شد.
- **توجه** ترجمه آثار اروپایی به زبان فارسی از زمان عباس میرزا آغاز شد و سپس با تأسیس دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه گسترش یافت.
- بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه‌شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی را نوشته‌های تاریخی تشکیل می‌دادند و ترجمه آن‌ها تأثیر به‌سزایی در آشنایی مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان

- با گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق‌بستان رمزگشایی شد و اطلاعات جدیدی درباره تاریخ ایران به دست آمد.

ایستگاه سؤال

خرداد ۱۴۰۳

گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران چه نتایجی به دنبال داشت؟

- پاسخ** گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، منابع نوینی را پیش روی مورخان قرار داد و زمینه تحولی عمیق و اساسی را در تاریخ‌نگاری فراهم آورد.

انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

- در عصر قاجار برخی از تاریخ‌نگاران سنتی، در عین پایبندی به ساختار کلی تاریخ‌نویسی سنتی، بعضی از ویژگی‌های این نوع از تاریخ‌نگاری را نقد کردند.
- **۱ خاوری شیرازی:** مورخ مشهور زمان فتحعلی‌شاه و نویسنده کتاب «تاریخ ذوالقرنین» بود.
- خاوری یکی از پیشگامان انتقاد به متکلف‌نویسی بود. او به حقیقت‌نویسی و مختصرنویسی علاقه نشان داد و تملق‌گویی را نکوهش کرد.
- **۲ میرزا محمدجعفر خورموجی:** از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب «حقایق الاخبار ناصری» است.

ایستگاه سؤال

خرداد ۱۴۰۱

واقعیت قتل امیرکبیر، نخستین بار در کدام کتاب عصر قاجار بازتاب داده شده است؟

- پاسخ** میرزا محمدجعفر خورموجی، مؤلف کتاب «حقایق الاخبار ناصری»، نخستین کسی است که واقعیت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است.
- ۳ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه:** یکی از مورخان مشهور عصر قاجار (مورخ درباری) و از چهره‌های برجسته فرهنگی عصر قاجار بود که به ریاست دارالترجمه همایونی منصوب شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد.
- او گام‌های بلندی را در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت و سعی کرد آثار خود را تا حدودی از پرده پوشی‌ها و مداحی‌های رایج مورخان رسمی دور کند.

نکته

محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در یکی از آثارش به نام «صدرالتواریخ» امیرکبیر را ستایش می‌کند.

خرداد خارج ۱۴۰۲ - دی خارج ۹۹

سؤال محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در کدام یک از آثارش به ستایش امیرکبیر پرداخت؟

- ۴ میرزا فتحعلی‌خان آخوندزاده:** یکی از متفکران دوره قاجار (مورخ نبود) که تاریخ‌نویسی را به شیوه علمی نقد کرد.
- آخوندزاده، در رساله «ایراد»، شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی‌خان هدایت را به دلیل استفاده از شعر و به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی در بیان رویدادها، مورد انتقاد قرار داد.

تغییر در روش تاریخ‌نگاری

- در دوره معاصر به تدریج شرایط و بستر مناسبی برای ظهور تاریخ‌نگاری جدید در ایران فراهم آمد.
- **در تاریخ‌نگاری جدید، روش و شیوه کار تاریخ‌نویسان و پژوهشگران بر اصول زیر استوار بود:**

- ۱ ارزیابی رویدادهای تاریخی با استفاده از روش تحقیق علمی
- ۲ بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها
- ۳ استفاده از زبان ساده و به دور از تکلف برای بیان یافته‌های علمی
- ۴ استفاده از نتایج تحقیقات علمی چون باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ

ایستگاه سؤال

چه عواملی در گسترش و ارتقای روش تاریخ‌نگاری جدید مؤثر بود؟

پاسخ ۱ گسترش مدارس جدید ۲ تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی ۳ ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی ۴ تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان

بینش تاریخ‌نگاری جدید

• اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، غالباً بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود اما در تاریخ‌نویسی جدید، به برخی جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی حیات انسانی بیش‌تر توجه می‌شود.

نکته

انقلاب مشروطه تأثیر عمیقی بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی داشت و توجه آنان را به ابعاد مختلف رویدادهای تاریخی و به‌ویژه نقش مردم جلب کرد. این بینش در کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» نوشته میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی پدیدار شده است.

سؤال الف کتاب ..... ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطه نشان داده است. **شهریور ۱۴۰۱**

ب کدام نویسنده ضمن توجه به مردم، در آثار خود نقش طبقات مختلف اجتماعی را در انقلاب مشروطیت نشان داده است؟ **خرداد ۹۸**

توجه علاوه بر انقلاب مشروطه، نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر، جنگ جهانی اول و دوم و اشغال ایران، جنبش ملی شدن نفت و انقلاب اسلامی نیز تأثیر عمیقی بر بینش مورخان ایرانی گذاشتند و توجه آنان را به دیدگاه‌ها و جنبه‌های گوناگون علل و نتایج این وقایع جلب کردند.

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

• منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند.

• عمده‌ترین منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران:

- ۱ انواع کتاب‌ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها و ...)
- ۲ نشریات (روزنامه‌ها و مجلات)
- ۳ اسناد و منابع آرشیوی
- ۴ بناها، وسایل و ابزارها

کتاب‌ها

- **کتاب‌های تاریخی:** در دوره معاصر، مورخان ایرانی، با دو رویکرد سنتی و جدید، کتاب‌های متعددی در موضوع تاریخ نوشته‌اند.
- چند تن از اروپاییانی که اغلب مدتی را در ایران به سر برده بودند نیز کتاب‌هایی درباره تاریخ ایران نوشتند که جزء منابع آن دوره به‌شمار می‌روند.
- **خاطرات:** در دوره معاصر، عده زیادی از شخصیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی و یا مردم عادی اقدام به نگارش خاطرات خود کردند.
- کتاب‌های خاطرات حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود.
- **سفرنامه‌ها:** در عصر قاجار، تعداد قابل ملاحظه‌ای از شخصیت‌های این عصر (برخی از مقامات و رجال سیاسی و فرهنگی و اقتصادی، عده‌ای از سفرا، مأموران و بازرگانان و جهانگردان خارجی) دیده‌ها و شنیده‌های خود را از سفرهای داخلی و خارجی‌شان در قالب سفرنامه نوشته‌اند.
- از ناصرالدین شاه و مظفردالدین شاه نیز سفرنامه‌های متعددی به جا مانده است.

ایستگاه سؤال

چرا سفرنامه‌ها از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند؟

پاسخ زیرا حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره موضوع‌های اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه‌ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاک و تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری هستند.

توجه آثار ادبی، زندگی‌نامه‌ها، کتاب‌های جغرافیایی و متون کلامی، فقهی، فلسفی و حقوقی مربوط به دوران معاصر نیز حاوی اخبار و اطلاعات سودمندی برای پژوهش‌های تاریخی هستند.

نشریات

- نشریه (روزنامه) به‌عنوان رسانه گروهی، یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی بود که در عصر قاجار به ایران راه یافت.
- نشریات از طریق آگاهی بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیادی بر جامعه ایرانی گذاشتند.

نکته

اولین روزنامه ایران را میرزا صالح شیرازی (یکی از دانشجویان اعزامی به انگلستان) با عنوان «کاغذ اخبار» در تهران منتشر کرد.

دی خارج ۹۹

سؤال روزنامه کاغذ اخبار توسط چه کسی در تهران منتشر گردید؟

- توجه** امیرکبیر برای رشد آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه، روزنامه «وقایع اتفاقیه» را منتشر کرد که بعداً به روزنامه «دولت علیه ایران» تغییر نام داد.
- پس از آن، روزنامه‌های دولتی و غیردولتی دیگری نیز در ایران انتشار یافت.

ایستگاه سؤال

شهریور ۱۳۰۱

چرا برخی از روزنامه‌نگاران ایرانی در دوره قاجار اقدام به نشر روزنامه‌هایی در خارج از کشور به زبان فارسی می‌کردند؟

پاسخ به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان.

- پس از انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند.
- **دوران پس از قاجار:** در این دوره، با اینکه فعالیت‌های مطبوعاتی نوسان داشته است، در مجموع نشریات توسعه و تنوع فراوانی یافتند و مجله‌های تخصصی در موضوعات تاریخی شروع به انتشار کردند.
- **پس از پیروزی انقلاب اسلامی:** در کنار رشد بالای مراکز انتشاراتی و کتب مختلف، نشریات عمومی و تخصصی نیز از تنوع و عمق بسیار بالایی برخوردار شدند.
- توجه** در دوره معاصر، بسیاری از احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی نشریات مخصوص به خود را منتشر کرده‌اند و پژوهشگران با مراجعه به این منابع می‌توانند دیدگاه‌ها و مواضع آنان را بررسی کنند.

اسناد و منابع آرشیوی

- **اسناد تاریخی:** شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می‌شوند.
- با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آن‌ها و استفاده محققان ایجاد شده است که به آن «آرشیو» می‌گویند.

نکته

آرشیو ملی هر کشور، محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

خرداد ۹۹

سؤال محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش هر کشور چه نام دارد؟

- اسناد حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

ایستگاه سؤال

منظور از «سند تاریخی» چیست؟

پاسخ سند تاریخی، اوراق یا برگ‌نوشته‌هایی است که ارزش اداری و روزمره ندارند اما به دلیل اهمیت محتوایی‌شان در پژوهش‌های تاریخی به آن‌ها استناد می‌شود و قابلیت نگهداری دائمی دارند.

بناها، اشیا و وسایل

- آثار معماری (بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها و میدان‌ها)، اشیا و لوازم به‌جا مانده، سکه‌ها، جواهرات، مهرها، نشان‌ها و سایر وسایلی که از عصر قاجار و پهلوی به‌جا مانده، به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره کمک می‌کند.

سؤالات تشریحی

درس اول: تاریخ‌نگاری و منابع دوره معاصر

سؤالات صحیح / غلط

۱. نشریات قدیمی، منبع پژوهشی ارزشمندی در مطالعات تاریخ معاصر محسوب می‌شود. (خرداد ۱۴۰۲)
۲. اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، غالباً بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بوده است. (خرداد ۱۴۰۱ - خرداد خارج ۹۹ - شهریور خارج ۹۸)
۳. اولین روزنامه ایران در عصر قاجار، «وقایع اتفاقیه» نام داشت که به همت امیرکبیر در تهران منتشر شد. (خرداد خارج ۱۴۰۱)
۴. پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند. (دی خارج ۹۹)
۵. اساس کار تاریخ‌نگاری معاصر، غالباً بررسی عملکرد پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود. (دی خارج ۹۹)
۶. اولین روزنامه ایران را میرزا صالح شیرازی با عنوان کاغذ اخبار در تهران منتشر کرد. (خرداد ۹۹)
۷. نشریه (روزنامه) در دوره پهلوی وارد ایران شد. (خرداد خارج ۹۹)
۸. عده‌ای از تاریخ‌نگاران سنتی، بیش از آنکه مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند. (خرداد خارج ۹۹)
۹. دارالطباعة دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین شاه ایجاد شدند. (خرداد خارج ۹۹)
۱۰. میرزا محمد جعفر خورموجی در یکی از آثارش امیرکبیر را ستایش می‌کند. (خرداد خارج ۹۹)
۱۱. منابع پژوهش در دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند. (خرداد خارج ۹۹)

سؤالات جای خالی

۱۲. کتاب ..... ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطه نشان داده است. (شهریور ۱۴۰۱)
۱۳. خاوری شیرازی مورخ مشهور زمان فتحعلی شاه، نویسنده کتاب ..... است. (شهریور ۱۴۰۱)
۱۴. اولین روزنامه ایران در دوره قاجار توسط میرزا صالح شیرازی به نام ..... منتشر شد. (شهریور خارج ۹۸)
۱۵. امیرکبیر برای رشد و آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه، روزنامه ..... را منتشر کرد. (شهریور خارج ۹۸)
۱۶. میرزا فتحعلی خان آخوندزاده در رساله ..... شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی خان هدایت را مورد انتقاد قرار داد. (شهریور خارج ۹۸)

کشف ارتباط

۱۷. کدام یک از شخصیت‌های سمت چپ با گزینه‌های سمت راست در ارتباط است؟ (در ستون سمت چپ یک مورد اضافی است.) (خرداد ۱۴۰۲)

الف.	تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد.	۱	خاوری شیرازی
ب.	در زمان چه کسی ترجمه آثار اروپایی در ایران به تدریج آغاز شد؟	۲	محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
پ.	این مورخ، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت.	۳	عباس میرزا
		۴	میرزا فتحعلی خان آخوندزاده

۱۸. هریک از گزینه‌های سمت راست با کدام یک از شماره‌های سمت چپ مرتبط است؟ (در ستون سمت چپ یک مورد اضافی است.) (دی ۱۴۰۱ - خرداد خارج ۱۴۰۱)

الف.	تاریخ بیداری ایرانیان	۱	میرزا محمد جعفر خورموجی
ب.	حقایق الاخبار ناصری	۲	خاوری شیرازی
پ.	صدرالتواریخ	۳	میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی
ت.	تاریخ ذوالقرنین	۴	محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
		۵	میرزا حسن پیرنیا (مشیرالدوله)

۱۹. هریک از گزینه‌های سمت راست با کدام یک از شماره‌های سمت چپ مرتبط است؟ (در ستون سمت چپ یک مورد اضافی است). (خررداد ۹۹-۹۸ خرداد)

الف.	نویسنده کتاب تاریخ بیداری ایرانیان	۱	محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
ب.	موزخ مشهور عصر قاجار و رئیس دارالترجمه همایونی	۲	میرزا فتحعلی خان آخوندزاده
		۳	ناظم الاسلام کرمانی

سؤالات چهارگزینه‌ای

۲۰. کدام یک از نویسندگان زیر ضمن توجه به مردم، در آثار خود نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطیت نشان داده‌اند؟ (خررداد خارج ۹۸)

- ۱ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در صدراالتواریخ
۲ ناظم الاسلام کرمانی در تاریخ بیداری ایرانیان
۳ محمدجعفر خورموجی در حقایق الاخبار ناصری
۴ محمد صادق موسوی در تاریخ گیتی‌گشا

۲۱. کدام یک از متفکران دوره قاجار تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد؟

- ۱ میرزا محمدجعفر خورموجی
۲ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
۳ رضاقلی خان هدایت
۴ میرزا فتحعلی خان آخوندزاده

۲۲. چه عاملی زمینه‌ساز ترجمه آثار اروپایی به زبان فارسی شد؟

- ۱ جنگ‌های ایران و روس
۲ تأسیس دارالفنون
۳ ایجاد دارالطباعه دولتی
۴ گسترش فعالیت علمی شرق شناسان در ایران

۲۳. کدام یک از تاریخ‌نویسان زیر مربوط به دوره قاجار نیست؟

- ۱ مهدی خان استرآبادی
۲ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه
۳ خاوری شیرازی
۴ میرزا محمدجعفر خورموجی

۲۴. روزنامه‌ای که امیرکبیر منتشر کرد، بعدها به چه عنوانی تغییر نام داد؟

- ۱ وقایع اتفاقیه
۲ کاغذ اخبار
۳ دولت علیه ایران
۴ قانون

سؤالات پاسخ کوتاه

۲۵. چرا برخی از روزنامه‌نگاران ایرانی در دوره قاجار اقدام به نشر روزنامه‌هایی در خارج از کشور به زبان فارسی می‌کردند؟ (شهریور ۱۴۰۱)

۲۶. اولین بار در کدام کتاب عصر قاجار نقش طبقات اجتماعی مختلف در انقلاب مشروطیت نشان داده شد؟ (خررداد ۱۴۰۱)

۲۷. واقعت قتل امیرکبیر، نخستین بار در کدام کتاب عصر قاجار بازتاب داده شده است؟ (خررداد ۱۴۰۱)

۲۸. محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش هر کشور چه نام دارد؟ (خررداد ۹۹)

۲۹. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در کدام یک از آثارش به ستایش امیرکبیر پرداخت؟ (دی خارج ۹۹)

۳۰. روزنامه کاغذ اخبار توسط چه کسی در تهران منتشر گردید؟ (دی خارج ۹۹)

۳۱. بینش تاریخ نگاری جدید ایران بر چه محورهایی استوار است؟

۳۲. از کدام یک از شاهان قاجار سفرنامه‌های متعددی به جا مانده است؟

۳۳. در پی چه عواملی ترجمه آثار اروپایی به زبان فارسی در دوره ناصرالدین شاه قاجار گسترش یافت؟

۳۴. ترجمه آثار اروپایی به زبان فارسی از زمان چه کسی آغاز شد؟

تعریف اصطلاحات یا مفاهیم تاریخی

۳۵. آرشیو ملی:

مقایسه پدیده‌های تاریخی

۳۶. تاریخ‌نگاری سنتی را با تاریخ‌نگاری جدید از نظر «بینش» مقایسه کنید. (شهریور ۱۴۰۲)
۳۷. روزنامه‌نگاری در دوره قاجار پیش از مشروطه را با پس از وقوع مشروطه مقایسه کنید. (شهریور ۹۹)
۳۸. روش تاریخ‌نگاری جدید را با روش تاریخ‌نگاری سنتی مقایسه کنید.

اظهار نظر و قضاوت

۳۹. به نظر شما چرا برخی از روزنامه‌های فارسی زبان در دوره قاجار، خارج از ایران چاپ می‌شد؟ (خرداد ۱۴۰۰ - دی ۹۹)
۴۰. به نظر شما چه ظرفیت‌هایی در میراث غنی تاریخی ما برای فهم بهتر گذشته وجود دارد؟
۴۱. به نظر شما نقش اسناد آرشیوی در مطالعات تاریخ معاصر ایران چگونه است؟
۴۲. به نظر شما روزنامه‌های خاطرات اعتمادالسلطنه از چه جهت حائز اهمیت است؟

توصیف، فهرست و طبقه‌بندی اجزا یا ویژگی‌های پدیده‌های تاریخی

۴۳. کدام رویدادها در بینش مورخان ایرانی در تاریخ‌نگاری جدید تأثیر عمیقی داشت؟ (دو مورد) (دی ۱۴۰۲)
۴۴. چهار مورد از انواع کتاب‌هایی که در مطالعه و بررسی تاریخ معاصر ایران کاربرد دارند را نام ببرید.
۴۵. ویژگی‌های تاریخ‌نگاران سنتی را بنویسید.
۴۶. عمده‌ترین منابع مهم پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران را بنویسید.
۴۷. وضعیت مطبوعات ایران را در دوره پس از قاجار و پس از پیروزی انقلاب اسلامی شرح دهید.

کاربست شواهد و مدارک تاریخی

۴۸. متن‌های زیر را بخوانید و به سؤالات پاسخ دهید.
- متن ۱- «در عهد امیرچنان نظمی به کار بود که گرگان را از گوسفندان هراس بود و جمیع رعایا به بودن امیرراضی بودند، ولی اعیان مملکت چون مجال تعدی و خودسری نداشتند، به عزل او کوشش نمودند و به مقصد رسیدند و آخر همه پیشیمان شده قدر و رتبه امیر را شناختند، که بقا و دوام او باعث نظام ملک و ملت بود» (اعتمادالسلطنه، صدرالتواریخ، صفحه ۲۲۰)
- متن ۲- «پس از یک اربعین برحسب صوابدید امنا و امرا، فنایش بر بقا مرجع گردید. حاجی علیخان فراشبازی به کاشان شتافت. روز هجدهم ربیع‌الاول در گرمابه بدون ظهور عجز و لابه، ایادی‌ای که مدتی متمادی از بیمین و یسار اعدای و اشرار را مقهور و خوار می‌داشت، فضا دژخیم نهاد ... به دیار عدمش روان ساخت.» (خورموجی، حقایق‌الخبار ناصری، صفحه ۳۲۷).
- الف) طبق متن یک، چه کسانی از امیرکبیرراضی و خشنود بودند و چه کسانی دشمن او محسوب می‌شدند؟ چرا؟
- ب) از متن دوم، کدام ویژگی‌های امیرکبیر را می‌توان استخراج کرد و درباره‌ی چگونگی مرگ وی چه حقیقتی را می‌توان دریافت؟

سؤالات تشریحی (علل، دلایل، آثار، نتایج و پیامدهای تاریخی)

۴۹. گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران چه نتایجی به دنبال داشت؟ (خرداد ۱۴۰۳)
۵۰. تأسیس دارالترجمه همایونی در دوره قاجار چه تأثیری بر تاریخ‌نگاری این دوره داشت؟ (دی ۹۷)
۵۱. چه عاملی توجه زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب جلب کرد و نتیجه چه شد؟
۵۲. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه که بود و چه کرد؟
۵۳. زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری نوین در ایران چگونه فراهم شد؟
۵۴. میرزا فتحعلی‌خان آخوندزاده که بود و در رساله خود، از چه کسی و به چه دلیلی انتقاد کرده است؟
۵۵. روش و شیوه کار تاریخ‌نویسان و پژوهشگران در تاریخ‌نگاری جدید بر چه اصولی استوار بود؟
۵۶. کدام عوامل تأثیر بسزایی در گسترش و ارتقای روش تاریخ‌نگاری جدید در ایران داشته‌اند؟
۵۷. کدام رویدادها تأثیر عمیقی در بینش مورخان ایرانی گذاشتند و توجه آنان را به دیدگاه‌ها و جنبه‌های گوناگون علل و نتایج این وقایع جلب کردند؟
۵۸. کتاب‌های خاطرات حاوی چه اطلاعاتی هستند؟
۵۹. سفرنامه‌ها از چه نظر در مطالعه تاریخ ایران حائز اهمیت هستند؟
۶۰. منظور از اسناد تاریخی چیست؟
۶۱. اسناد حاوی چه اطلاعاتی است؟

۴
بخش

پاسخنامه

- ۱ | صحیح
- ۲ | صحیح
- ۳ | غلط (اولین روزنامه کاغذ اخبار بود.)
- ۴ | صحیح
- ۵ | غلط (اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی بررسی عملکرد پادشاهان بود.)
- ۶ | صحیح
- ۷ | غلط (نشریه در زمان قاجار وارد ایران شد.)
- ۸ | صحیح
- ۹ | صحیح
- ۱۰ | غلط (محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در کتاب خود امیرکبیر را ستایش می‌کند.)
- ۱۱ | صحیح
- ۱۲ | تاریخ‌بیداری ایرانیان
- ۱۳ | تاریخ ذوالقرنین
- ۱۴ | کاغذ اخبار
- ۱۵ | وقایع اتفاقیه
- ۱۶ | ایراد
- ۱۷ | الف) تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. ← میرزا فتحعلی‌خان آخوندزاده (۴)
- ب) در زمان چه کسی ترجمه آثار اروپایی در ایران به تدریج آغاز شد؟ ← عباس میرزا (۳)
- پ) این مورخ، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت ← محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (۲)
- ۱۸ | الف) تاریخ‌بیداری ایرانیان ← میرزا محمدناظم‌الاسلام کرمانی (۳)
- ب) حقایق الاخبار ناصری ← میرزا محمدجعفر خورموجی (۱)
- پ) صدراالتواریخ ← محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (۴)
- ت) تاریخ ذوالقرنین ← خاوری شیرازی (۲)
- ۱۹ | الف) نویسنده کتاب تاریخ‌بیداری ایرانیان ← ناظم‌الاسلام کرمانی (۳)
- ب) مورخ مشهور عصر قاجار و رئیس دارالترجمه همایونی ← محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (۱)
- ۲۰ | گزینه (۲)؛ ناظم‌الاسلام کرمانی در تاریخ‌بیداری ایرانیان
- ۲۱ | گزینه (۴)؛ میرزا فتحعلی‌خان آخوندزاده
- ۲۲ | گزینه (۱)؛ جنگ‌های ایران و روسیه
- ۲۳ | گزینه (۱)؛ مهدی‌خان استرآبادی
- ۲۴ | گزینه (۳)؛ دولت‌علیه ایران
- ۲۵ | به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان
- ۲۶ | تاریخ‌بیداری ایرانیان
- ۲۷ | حقایق الاخبار ناصری
- ۲۸ | آرشیو ملی
- ۲۹ | صدراالتواریخ
- ۳۰ | میرزا صالح شیرازی
- ۳۱ | بررسی جنبه‌های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی

۳۲ | ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه

۳۳ | تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی

۳۴ | از زمان عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه)

۳۵ | با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان، محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آن‌ها و استفاده محققان ایجاد شده است که به آن آرشیو گفته می‌شود. آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

۳۶ | اساس تاریخ‌نگاری سنتی، غالباً بررسی زندگی شاهان و شرح فتوحات آنان بود. اما در تاریخ‌نگاری جدید، به برخی از جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی حیات انسان بیشتر توجه شده است.

۳۷ | در دوران پیش از مشروطه، تعدادی روزنامه دولتی و غیردولتی در داخل کشور چاپ می‌شد. همچنین به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی از روزنامه‌نگاران در خارج از کشور اقدام به چاپ روزنامه‌هایی به زبان فارسی کردند که نسخه‌هایی از آن‌ها به صورت مخفیانه به داخل ایران می‌رسید. انتشار روزنامه یکی از عواملی بود که در دوره قاجار موجب ایجاد تحولی بزرگ در مردم شد و یکی از عوامل و زمینه‌های ورود تفکر مشروطه‌خواهی به ایران محسوب می‌شد. پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند.

۳۸ | در شیوه تاریخ‌نگاری جدید، تاریخ‌نویسان و پژوهشگران با استفاده از ارزیابی رویدادهای تاریخی با استفاده از روش علمی، بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها و بهره‌مندی از نتایج تحقیقات علمی چون باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، جغرافیا و ... یافته‌های علمی خود را به زبان ساده و به دور از تکلف ارائه می‌کردند. اما تاریخ‌نگاران سنتی، بیشتر به ثبت وقایع شاهان و اموران‌ها همت داشتند. آن‌ها آثار خود را غالباً با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند و در این میان، گاه با زبان تملق و مدح شاهان سخن گفته و بیش از آن‌که مورخ حقیقت‌باشند، کاتب دربار بودند. سبک‌نگارش نیز در بسیاری موارد، سخت‌است و تحلیل و تفسیر، کمتر در این آثار به چشم می‌خورد.

۳۹ | به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان.

۴۰ | صدها سال ثبت و ضبط وقایع از سوی مورخان مسلمان (غالباً ایرانی) میراث غنی و مهمی را برای فهم و تفسیر بسیاری از رخداد‌های مهم تاریخی برای ما فراهم آورده است. با احیای این میراث غنی و گنجینه‌هایی که شامل گستره‌ای فراتر از تاریخ‌نگاری صرف هستند، می‌توان به مکتوبات ارزشمندی درباره زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشتگان و همچنین منابع جدی برای سنجش و نقد وقایع گذشته دست یافت.

۴۱ | اسناد به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع پژوهش تاریخی، حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

۴۲ | خاطرات حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که در سایر منابع به ندرت یافت می‌شود.

۵۳ | ۱ جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، چشم و گوش زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب جلب کرد. آنان با مقایسه وضعیت ایران و غرب در جست‌وجوی درک علت پیشرفت جوامع غربی و دلیل عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند. ۲ از زمان عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ترجمه آثار اروپایی به فارسی آغاز شد و سپس با تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه گسترش یافت. محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی توسط وی و دیگر مترجمان به فارسی ترجمه شد. ۳ نوشته‌های تاریخی بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی را تشکیل می‌دادند و ترجمه آن‌ها تأثیر بسزایی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت. ۴ با گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق بستان رمزگشایی شد و اطلاعات دقیق و جدیدی درباره تاریخ ایران به دست آمد. ۵۴ | ۱ میرزا فتحعلی‌خان آخوندزاده، یکی از متفکران دوره قاجار، با این‌که مورخ نبود، تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. وی در رساله ایراد، شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی‌خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی مورد انتقاد قرار داد. ۵۵ | ۱ ارزیابی رویدادهای تاریخی با استفاده از روش تحقیق علمی ۲ بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها ۳ استفاده از زبان ساده و به دور از تکلف برای بیان یافته‌های علمی ۴ استفاده از نتایج تحقیقات علمی چون باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ ۵۶ | ۱ گسترش مدارس جدید ۲ تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی ۳ ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی ۴ تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان ۵۷ | ۱ انقلاب مشروطه، نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر، ۲ جنگ‌های جهانی اول و دوم و اشغال ایران، ۳ جنبش ملی شدن نفت و ۴ انقلاب اسلامی ۵۸ | ۱ حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود. ۵۹ | ۱ سفرنامه‌ها از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره موضوع‌های اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه‌ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاک و تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری هستند. ۶۰ | ۱ اسناد تاریخی شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می‌شوند. ۶۱ | ۱ اسناد حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

۴۳ | ۱ انقلاب مشروطه، نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر، جنگ جهانی اول و دوم و اشغال ایران، جنبش ملی شدن نفت، انقلاب اسلامی ۴۴ | ۱ کتاب‌های تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها و زندگی‌نامه‌ها (تراجم) ۴۵ | ۱ بیشتر به ثبت وقایع شاهان و امور آن‌ها همت داشتند. ۲ آثار خود را غالباً با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند. ۳ گاه با زبان تملق و مدح شاهان سخن گفته و بیش از آن‌که مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند. ۴ سبک نگارش آن‌ها در بسیاری موارد، سخت بوده و تحلیل و تفسیر، کمتر در آثارشان به چشم می‌خورد. ۴۶ | ۱ انواع کتاب‌ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها، زندگی‌نامه‌ها و...); نشریات (روزنامه‌ها و مجلات); اسناد و منابع آرشیوی، بناها، وسایل و ابزارها ۴۷ | ۱ در دوران پس از قاجار، با وجود آن‌که فعالیت‌های مطبوعاتی نوسان داشته است در مجموع نشریات توسعه و تنوع فراوانی یافتند و مجله‌های تخصصی در موضوعات تاریخی شروع به انتشار کردند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار رشد بالای مراکز انتشاراتی و کتب مختلف، نشریات عمومی و تخصصی نیز از تنوع و عمق بسیار بالایی برخوردار شدند. ۴۸ | ۱ الف عموم مردم به دلیل نظمی که امیر ایجاد کرده بود از او راضی بودند؛ زیرا به اعیان مملکت اجازه تعدی و ظلم به مردم را نمی‌داد. اما اشراف و درباریان از او ناراضی بودند زیرا مجال خودسری، بی‌قانونی و ظلم به آن‌ها داده نمی‌شد. ب از آن‌جا که امیر جلوی زیاده‌خواهی‌های بزرگان و صاحبان قدرت را گرفته بود، آن‌ها تصمیم به قتل امیر گرفتند. از این‌رو پس از تبعید امیر به کاشان، آن‌ها فردی به نام حاجی علیخان فراشباشی را برای به قتل رساندن امیر به کاشان فرستادند. امیرکبیر در نهایت صلابت و بدون هیچ ترس و التماسی پس از بریده شدن رگ دست‌هایش به شهادت رسید. ۴۹ | ۱ گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، منابع نوینی را پیش‌روی مورخان قرار داد و زمینه تحولی عمیق و اساسی را در تاریخ‌نگاری فراهم آورد. ۵۰ | ۱ در پی تأسیس دارالترجمه همایونی، آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد که نوشته‌های تاریخی بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان اروپایی به زبان فارسی را تشکیل می‌دادند. ترجمه این آثار، تأثیر بسزایی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت. ۵۱ | ۱ جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، توجه زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب جلب کرد. آنان با مقایسه وضعیت ایران در دوره قاجار و پهلوی و وضعیت غرب، در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند. در نتیجه چنین کنجکاو‌هایی بود که از زمان عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ترجمه آثار اروپایی به تدریج آغاز شد. ۵۲ | ۱ محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، از مورخان مشهور عصر قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره بود که به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد. او اگرچه تاریخ‌نویس درباری بود، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت و سعی کرد آثار خود را تا حدودی از پرده پوشی‌ها و مداحی‌های رایج مورخان رسمی دور سازد. او در یکی از آثارش به نام صدراالتواریخ، امیرکبیر را ستایش می‌کند.

انتشارات بین المللی
گاج

20

رایگان

جزوه رایگان کتاب فرمول ۲۰

هایپر ایف کتاب درسی

تاریخ ۳

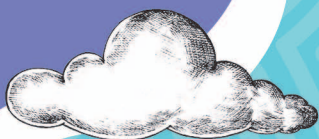
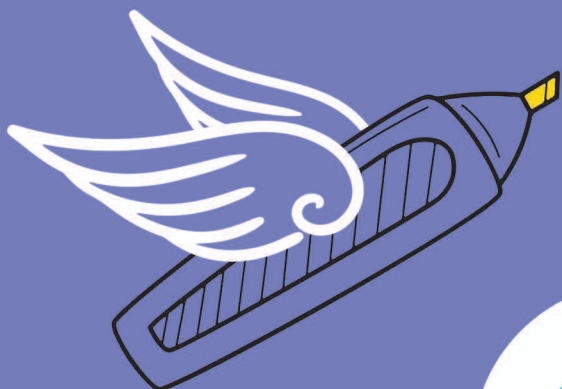
بارمبندی درس

۴

تاریخ

شماره درس	پایانی نوبت اول	پایانی نوبت دوم
اول	۳	۲
دوم	۴	۲
سوم	۳	۲
چهارم	۳	۲
پنجم	۳/۵	۲
ششم	۳/۵	۲
هفتم	—	۲
هشتم	—	۲
نهم	—	۲
دهم	—	۲
یازدهم	—	۲
دوازدهم	—	۲
جمع	۲۰	۲۰

دکتر آی کیو
DRIQ.com
کلاس آنلاین

گاج مارکت
gajmarket.com
فروشگاه آنلاین

گاجینو
gajino.com
آموزش آنلاین

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر

رشته ادبیات و علوم انسانی

پایه دوازدهم

دوره دوم متوسطه

در این جزوه متن کتاب درسی عیناً آمده است و پاسخ سؤالات امتحان نهایی از سال ۹۷ تا خردادماه ۱۴۰۳ در آن مشخص شده است. برای مرور سریع در شب امتحان با این جزوه می‌توانید یک بار متن کتاب درسی را بخوانید و همزمان متوجه شوید که طراح از کدام قسمت کتاب، سؤال طرح کرده است.

فهرست

۳	درس ۱- تاریخ‌نگاری و منابع دوره معاصر
۶	درس ۲- ایران و جهان در آستانه دوره معاصر
۱۰	درس ۳- سیاست و حکومت در عصر قاجار (از آغاز تا پایان سلطنت ناصرالدین‌شاه)
۱۴	درس ۴- اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عصر قاجار
۱۷	درس ۵- نهضت مشروطه ایران
۲۲	درس ۶- جنگ جهانی اول و ایران
۲۵	درس ۷- ایران در دوره حکومت رضاشاه
۲۷	درس ۸- جنگ جهانی دوم و جهان پس از آن
۳۱	درس ۹- نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران
۳۴	درس ۱۰- انقلاب اسلامی
۳۸	درس ۱۱- استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی
۴۰	درس ۱۲- جنگ تحمیلی و دفاع مقدس

روشن

تاریخ نگاری و منابع دوره معاصر

شناخت تحولات تاریخ نگاری و منابع پژوهش تاریخی دوره معاصر یکی از محورهای اساسی و مهم در بررسی‌های تاریخی این دوره محسوب می‌شود. آشنایی با دیدگاه‌های مختلف تاریخ نگاری در ایران، به شما در درک روش و بینش مورخان این دوره کمک می‌کند. در این درس تحولات تاریخ نگاری و گونه‌های منابع تاریخی دوره معاصر را بررسی خواهید کرد.

تحولات تاریخ نگاری دوره معاصر

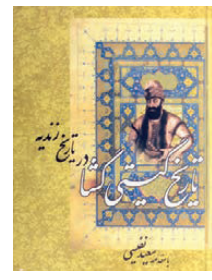
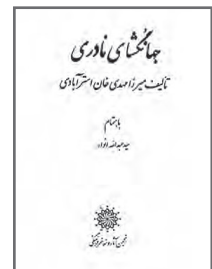
۱- تاریخ نگاری سنتی و میراث تاریخی

صدها سال ثبت و ضبط وقایع از سوی مورخان مسلمان که تعداد قابل توجهی از آنان ایرانی هستند، میراث غنی و منبع مهمی برای فهم و تفسیر بسیاری از رخدادها و مهم تاریخ برای ما فراهم آورده است.

با این وجود، عده‌ای از تاریخ نگاران سنتی، بیشتر به ثبت وقایع شاهان و امور آنها همت داشتند. آنها آثار خود را غالباً با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند و در این میان گاه با زبان تملق و مدح شاهان سخن گفته و بیش از آنکه مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند. سبک نگارش نیز در بسیاری موارد، سخت است و تحلیل و تفسیر، کمتر در این آثار به چشم می‌خورد.

اگرچه تعداد زیادی از منابع در دسترس در تاریخ، بیشتر بر تاریخ شاهان و جنگ‌های آنها تأکید دارد، اما با احیای میراث غنی و گنجینه‌هایی که شامل گستره‌ای فراز از تاریخ نگاری صرف هستند (مانند تحقیقات رجالی، کتاب‌شناسی‌ها، زندگی‌نامه‌های عالمان، بزرگان و...)، می‌توان به مکویات ارزشمندی درباره زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشتگان و همچنین منابعی جدی برای سنجش و نقد وقایع گذشته دست یافت. تا امروز تلاش‌های زیادی برای احیای میراث مکتوب صورت گرفته است، اما اهتمام و حمایت از این اقدام، به اندازه کافی وجود نداشته است؛ میراثی که بخش زیادی از آن نیاز به تصحیح، ترجمه و چاپ دارد و به دلیل غفلت در برهه‌هایی از تاریخ، بسیاری از نسخه‌ها از دست رفته است.

۱. دی ۹۷ (معارف)

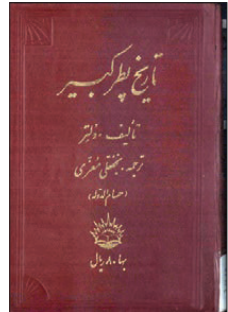
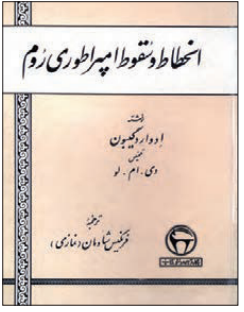
فصلیت ۱

بحث و گفت‌وگو

به چند گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود درباره نقاط قوت و ضعف میراث تاریخ نگاری ما، بحث و گفت‌وگو نمایید.

۲- تاریخ نگاری جدید

در دوره معاصر تاریخ نگاری جدید به تدریج در ایران رواج یافت که از نظر بینش و روش با تاریخ نویسی سنتی متفاوت بود. **الف) زمینه‌های پیدایش:** در دوران پادشاهی فتحعلی شاه قاجار، جنگ‌های ایران و روسیه توجه زمامداران و نخبگان ایران را به دنیا غرب جلب کرد. آنان با مقایسه وضعیت ایران و غرب، در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جامع غربی و عقب ماندگی جامعه ایران برآمدند. در نتیجه چنین کنجکاوی‌هایی بود که ذیل برنامه‌های اصلاحی عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی شاه) ترجمه آثار اروپایی به تدریج آغاز شد و سپس در زمان ناصرالدین شاه با تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی گسترش یافت. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، از مورخان مشهور عصر قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره بود که به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد. نوشته‌های تاریخی بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی را تشکیل می‌دادند و ترجمه آنها تأثیر بسزایی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

۱. خرداد ۱۴۰۲
۲. دی ۱۴۰۱ (معارف) - خرداد ۱۴۰۰ (معارف) - خرداد ۹۸ - دی ۹۷

گاج

ب) انتقاد به تاریخ نویسی سنتی: در عصر قاجار برخی از تاریخ نگاران سنتی، در عین پایبندی به ساختار کلی تاریخ نویسی سنتی، بعضی از ویژگی‌های این نوع از تاریخ نگاری را نقد کردند. یکی از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف نویسی، خاوری شیرازی مورخ مشهور زمان فتحعلی شاه و نویسنده تاریخ ذوالقرنین است. او به حقیقت نویسی و مختصر نویسی علاقه نشان داد و تملق گویی را نکوهش کرد؛ چنان که در این باره نوشته است: «تاریخ نگار را هم لازم است که راست گفتاری پیشه کند... فرشته را دیو نخواند و دیو را فرشته نداند...». البته او خود همه‌جا پایبند به این نظر نبوده است. میرزا محمد جعفر خورموچی، از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب حقایق الاخبار ناصری که از منتقدان تملق گویی بوده، نخستین کسی است که واقعتاً قتل امیرکبیر را بازتاب داده است. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه نیز اگرچه تاریخ نویسی درباری بود، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ نویسی عصر قاجار برداشت و سعی کرد آثار خود را تا حدودی از پرده پوشی‌ها و مداخلی‌های رایج مورخان رسمی دور سازد. او در یکی از آثارش به نام صدرالتواریخ، امیرکبیر را ستایش می‌کند.

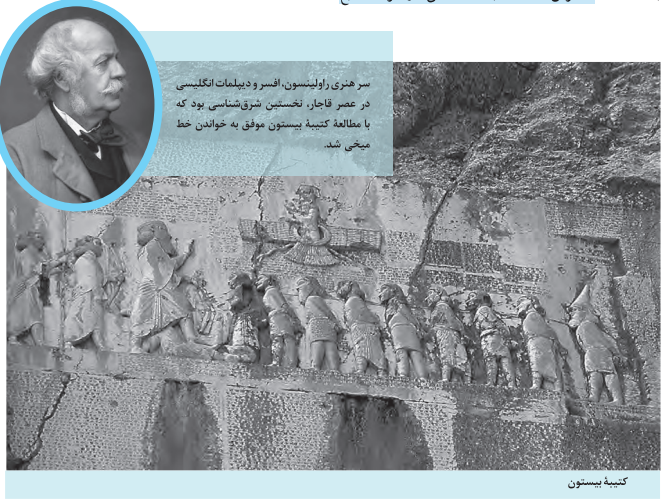
بیشتر بدانیم

ترجمه آثار فلسفی

علاوه بر ترجمه نوشته‌های تاریخی، ترجمه آثار فلسفی نیز تأثیر چشمگیری بر بینش و روش نویسندگان و مورخان ایرانی در عصر قاجار و پس از آن گذاشت. یکی از این آثار که از فرانسه به ایران ارسال و پس از چندی ترجمه شد، کتاب گفتار در روش به کار بردن عقل اثر معروف رنه دکارت بود. دکارت که از پیش گامان تفکر فلسفی و علمی جدید در جهان غرب محسوب می‌شود، بسیاری از اندیشه‌های پیشینیان خود را نقد کرده بود. این کتاب دکارت در ۱۲۷۹ ق در دوره ناصرالدین شاه به نام حکمت ناصریه یا کتاب دیاکرت به فارسی ترجمه شد. در این دوره، نوشته‌هایی از ولتر^۱ و مونتسکیو^۲ (دو فیلسوف و مورخ فرانسوی قرن ۱۸م) به فارسی ترجمه شد.

۱- Descartes
۲- Wolter (Voltaire)
۳- Montesquieu (Montesquieu)

با گسترش فعالیت علمی شرق شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق بستان رمزگشایی شد و اطلاعات جدیدی درباره تاریخ ایران به دست آمد. گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، منابع

هنر سی راولینسون، افسر و دیپلمات انگلیسی در عصر قاجار، نخستین شرق‌شناسی بود که با مطالعه کتیبه بیستون موفق به خواندن خط میخی شد.

۱. خرداد ۱۴۰۳

فصلیت ۲

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر را بخوانید و به سوالات پاسخ دهید.

متن ۱- «در عهد امیر چنان نظمی به کار بود که گرگان را از گوسفندان هراس بود و جمیع رعایا به بودن امیر راضی بودند، ولی اعیان مملکت چون مجال تعدی و خودسری نداشتند، به عزل او گوشش نمودند و به مقصد رسیدند و آخر همه پشیمان شده قدر و رتبه امیر را شناختند که بقا و دوام او باعث نظام ملک و ملت بوده» (اعتمادالسلطنه، صدرالتواریخ، ص ۲۳).

متن ۲- «پس از یک اربعین بر حسب صوابدید امنا و امرا، فنایش بر بقا مرجع گردید. حاجی علیخان فرانشانی به کاشان شناخت. روز هجدهم ربیع‌الاول در گرمابه بدون ظهور عجز و لایه ابدی‌ای که مدتی متمادی از یمن و یسار اعادی و اشراق مقهور و خوار می‌داشت، فضاذ^۱ دزخیم نهاد... به دیار عدمش روان ساخت» (خورموچی، حقایق الاخبار ناصری، ص ۳۲۷).

- ۱- مطابق متن یک، چه کسانی از امیرکبیر راضی و خشنود بودند و چه کسانی دشمن او محسوب می‌شدند؟ چرا؟
- ۲- از متن دوم، کدام ویژگی‌های امیرکبیر را می‌توان استخراج کرد و درباره چگونگی مرگ وی چه حقیقتی را می‌توان دریافت؟ بحث و استدلال کنید.
- ۳- به کمک دبیر خود بررسی کنید که آیا خورموچی بعد از فاش کردن این حقیقت با مشکلی روبه‌رو شده است یا نه.

۱- دست‌هایی ۲- راست و چپ ۳- دشمنان و آدم‌های بد ۴- رگ زن

۴- میرزا فتحعلی خان آخوندزاده (۱۲۲۸-۱۲۹۵ ق)، یکی از متفکران دوره قاجار، با اینکه مورخ نبود، تاریخ نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. وی در رساله ایراد، شیوه تاریخ نویسی رضا قلی خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی مورد انتقاد قرار داد.

۱. شهریور ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱
۲. خرداد خارج ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۱ - خرداد و شهریور ۹۸ (معارف)
۳. خرداد ۱۴۰۲ - خرداد خارج ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ - دی خارج ۹۹ - خرداد ۱۴۰۲

برخی از نمایندگان تاریخ نگاری معاصر ایران

مورخ / پژوهشگر	اثر و تألیف
حسن پیرنیا (مشیرالدوله)	سیاستمدار و تاریخ نگار؛ مؤلف تاریخ ایران باستان در سه جلد (۱۲۵۱-۱۳۱۴ ش. تهران)
احمد کسروی	تاریخ نگار، زبان شناس و حقوق دان؛ نویسنده تاریخ مشروطه ایران، تاریخ هیجده ساله آذربایجان، تاریخ پانصد ساله خوزستان (۱۲۶۸- تیریز-۱۳۲۴ ش. تهران)
محمد قزوینی (علامه قزوینی)	ادیب، مصحح و پژوهشگر تاریخ و فرهنگ ایران؛ از جمله آثار مهم وی تصحیح تاریخ جهانگشای جوینی و مجموعه مقالات و یادداشت‌های تاریخی در چندین جلد است. (۱۲۵۶ ش. تهران-۱۳۲۸ ش. تهران)
غلامرضا رشیدبسمی	مؤلف، مصحح و مترجم آثاری در موضوع تاریخ و ادبیات؛ نویسنده تاریخ ملل و نحل و تاریخ مختصر ایران، مترجم چندین اثر مهم تاریخی مانند ایران در زمان ساسانیان از کرستن سن و تاریخ قرن هجدهم، انقلاب کبیر فرانسه و امپراتوری ناپلئون نویسنده آثار ماله و زول ایزاک مورخ، ادیب، استاد دانشگاه و نویسنده آثاری مانند تاریخ مفصل ایران از صدر اسلام تا انقلاب قاجاریه، تاریخ مغول، خاندان نوریختی و دیگر آثار تاریخی به صورت تألیف، ترجمه و تصحیح منون؛ مؤلف کتاب‌های درسی تاریخ در دوران پهلوی (۱۲۷۵- دالاهو کرمانشاه-۱۳۳۰ ش. تهران)
عباس اقبال آشتیانی	مؤلف کتاب‌های درسی تاریخ در دوران پهلوی (۱۲۷۵- آشتیان-۱۳۳۴ ش. رم)
سعید نفیسی	ادیب، تاریخ نگار، مترجم و شاعر، استاد دانشگاه؛ مؤلف تاریخ تمدن ساسانی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر و دهها اثر دیگر در موضوع تاریخ و ادبیات (۱۲۷۴ ش. تهران-۱۳۴۵ ش. تهران)
نصرالله فلسفی	مورخ، ادیب و مترجم و نویسنده آثاری چون تألیف زندگانی نامه عباس اول در پنج جلد و آثار متعدد دیگر در تاریخ ایران و جهان؛ مؤلف کتاب‌های درسی تاریخ و جغرافیا در دوران پهلوی (۱۲۸۰- تهران-۱۳۴۰ ش. تهران)
عبدالحسین زرین کوب	ادیب، تاریخ نگار، مترجم و استاد دانشگاه؛ نویسنده و مترجم آثار متعدد در تاریخ و ادبیات از جمله تاریخ مردم ایران، روزگاران، در قرن سکوت، بامداد اسلام، کارنامه اسلام، و تاریخ در ترازو (۱۳۰۱ ش. بروجرد-۱۳۷۸ ش. تهران)
فریدون آدمیت	تاریخ نگار؛ مؤلف آثار تاریخی متعدد که از جمله آنهاست: امیرکبیر و ایران، اندیشه‌های طالبوف، اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده، اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی و ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران (۱۲۹۹ ش. تهران-۱۳۸۷ ش. تهران)
محمد ابراهیم باستانی بارزی	تاریخ نگار، استاد دانشگاه؛ مؤلف و مصحح دهها اثر تاریخی و ادبی، از جمله تاریخ کرمان، فرماندهان (۱۳۰۴ ش. پایتخت سیرجان-۱۳۹۲ ش. تهران)

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند. عمده‌ترین منابع مهم این دوره شامل انواع کتاب‌ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها، زندگی‌نامه‌ها (تراجم) و ...)، نشریات (روزنامه‌ها و مجلات)، اسناد و منابع آرشیوی، بناها، وسایل و ابزارهاست.

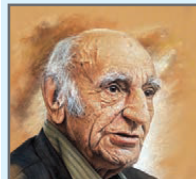
د. ا. ۹۷ (معارف)

میرزا حسن پیرنیا (مشیرالدوله)

عباس اقبال آشتیانی

محمد ابراهیم باستانی بارزی

ج) تغییر در روش تاریخ نگاری: در دوره معاصر به تدریج شرایط و بستر مناسبی برای ظهور تاریخ نگاری جدید در ایران فراهم آمد. در تاریخ نگاری جدید، روش و شیوه کار تاریخ نویسان و پژوهشگران بر اصول زیر استوار است:

- ۱- ارزیابی رویدادهای تاریخی با استفاده از روش تحقیق علمی
- ۲- بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آنها
- ۳- استفاده از زبان ساده و به دور از تکلف برای بیان یافته‌های علمی
- ۴- استفاده از نتایج تحقیقات علمی چون باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ

- عواملی که در گسترش و ارتقای روش تاریخ نگاری جدید مؤثر بود عبارت‌اند از:
- گسترش مدارس جدید
- تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی
- ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی
- تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان

د) پیش تاریخ نگاری جدید: اساس کار تاریخ نگاری سنتی، غالباً بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود اما در تاریخ نویسی جدید، به برخی جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی حیات انسانی بیشتر توجه می‌شود. انقلاب مشروطه تأثیر عمیقی بر درگونی پیش مورخان ایرانی داشت و توجه آنان را به ابعاد گوناگون رویدادهای تاریخی و به ویژه نقش مردم جلب کرد. این پیش در کتاب تاریخ بیماری ایرانیان نوشته میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی (۱۳۷۰، ۱۳۷۰ ق) پدیدار شده است. نویسنده این کتاب ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطیت نشان داده است.

علاوه بر انقلاب مشروطه، رویدادهای مهم دیگری همچون نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر، جنگ‌های جهانی اول و دوم و اشغال ایران، جنبش ملی شدن نفت و انقلاب اسلامی تأثیر عمیقی در پیش مورخان ایرانی گذاشتند و توجه آنان را به دیدگاه‌ها و جنبه‌های گوناگون علل و نتایج این وقایع جلب کردند.

در جدول صفحه بعد، اسامی برخی از نمایندگان تاریخ نگاری معاصر ایران ذکر شده است. برخی از این افراد، دارای گرایش‌هایی مغایر با فرهنگ ایرانی- اسلامی بودند که در آثار آنها، منعکس شده است. بعد از انقلاب اسلامی این نزد محققانی با نگاه انتقادی در مواجهه با تاریخ نگاری رسمی، آثار مهمی در این زمینه نگاشته‌اند.

۱. شه‌ریور ۱۴۰۲ - خرداد ۱۴۰۱ - خرداد ۹۹ - دی ۹۹ - شهریور ۹۸ خراج
۲. خرداد ۱۴۰۲ - شهریور ۱۴۰۱ - دی ۱۴۰۱ - خرداد ۹۹ - خرداد ۹۸ خراج

د. ا. ۳ (دی ۱۴۰۲)

۲- خاطرات: در دوره معاصر عده زیادی از شخصیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با مردم عادی اقدام به نگارش خاطرات خویش کردند. این آثار حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود. تعدادی از خاطرات متعلق به دوره معاصر را در جدول زیر ملاحظه می‌کنید.

عصر قاجار	دوره پهلوی	دوره جمهوری اسلامی
روزنامه خاطرات ناصرالدین‌شاه	خاطرات سلیمان بهبودی، رئیس دفتر رضاشاه پهلوی	خاطرات آیت‌الله‌اکبر هاشمی رفسنجانی سیاستمدار برجسته جمهوری اسلامی ایران
روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه	خاطرات محمدعلی فروغی، سیاستمدار دوران قاجار و نورالدین پسر ایران، خاطرات سید نورالدین عافی، رزمنده دوران دفاع مقدس	خاطرات نورالدین پسر ایران، خاطرات سید نورالدین عافی، من زنده‌ام، خاطرات دوران اسارت مصوموه آباد، آزاده دوران دفاع مقدس
خاطرات تاج‌السلطنه (دختر ناصرالدین‌شاه)	خاطرات محمدعلی مجتهدی، مؤسس دانشگاه صنعتی شریف و رئیس مدرسه البرز	خاطرات آیت‌الله محمدرضا مهدوی‌کی، شخصیت مذهبی و سیاسی برجسته دوران جمهوری اسلامی ایران
شرح زندگانی من (خاطرات عبدالله مستوفی)	یادداشت‌های علم، نخست‌وزیر و وزیر دربار محمدرضاشاه به اوجافت قسم، خاطرات آموزش محمد بهمن بیگی از خاندان مستوفیان قاجار)	خاطرات آیت‌الله محمدرضا مهدوی‌کی، شخصیت مذهبی و سیاسی برجسته دوران جمهوری اسلامی ایران

کاوش خارج از کلاس

با مراجعه به کتابخانه، یکی از کتاب‌های خاطرات مربوط به دوره معاصر را انتخاب کنید؛ چند سطر از آن را که به نظر تان جالب و مهم است، یادداشت کنید و به کلاس گزارش دهید.

۳- سفرنامه‌ها: در عصر قاجار، سفرنامه نویسی گسترش فراوانی یافت و تعداد قابل ملاحظه‌ای از شخصیت‌های این عصر، دیده‌ها و شنیده‌های خویش را از سفرهای داخلی و خارجی‌شان به رشته تحریر درآوردند. از ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه سفرنامه‌های متعددی به جا مانده است. برخی از مقام‌ها و رجال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دوره قاجار نیز سفرنامه‌های جالبی نوشته‌اند. علاوه بر آنها، عده‌ای از سفرا، مأموران، بازرگانان و هستند.

فعالیت ۳

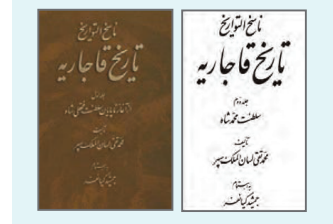
به چند گروه تقسیم شوید و با همفکری، سه دلیل برای فراوانی و تنوع زیاد منابع مکتوب در تاریخ معاصر ایران بنویسید.

الف) کتاب‌ها

۱- تاریخی: در دوره معاصر و به ویژه عصر قاجار، مورخان ایرانی با دو رویکرد سنتی و جدید کتاب‌های متعددی در موضوع تاریخ نوشته‌اند که پیش از این با برخی از آنها آشنا شدید. علاوه بر این، در دوره قاجار چند تن از اروپاییان که اغلب مدتی را در ایران به سر برده بودند، کتاب‌هایی درباره تاریخ ایران نوشتند که جزء منابع آن دوره به شمار می‌روند.

برخی از کتاب‌های تاریخی در دوره قاجار

عنوان کتاب	مؤلف
تاریخ محمدی	محمد تقی ساروی
مآثر السلطانیه	عبدالزاق بیگ دتلی خوی
تاریخ نو	جهانگیر میرزا
اکسیرالتواریخ	علیفی میرزا اعتمادالسلطنه
تاریخ جهان‌آرا	میرزا صادق وقایع نگار
تاسخ‌التواریخ	میرزا محمدتقی سپهر (لسان‌الملک)
روضه الصغای ناصری	رضاقلی هدایت
تاریخ تبریز	نادر میرزا
تاریخ منظم ناصری	محمد حسن خان اعتمادالسلطنه
صدرالتواریخ	محمد حسن خان اعتمادالسلطنه
افضل‌التواریخ	غلامحسین افضل‌الملک
تاریخ دخانیه	سنیح حسن اصفهانی (کرلای)

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر از سفرنامهٔ اوزن اوین، سفیر فرانسه، و بنجامین، نخستین سفیر آمریکا در ایران عصر قاجار را بخوانید و بگویید: محتوای هر متن در چه حوزه‌ای از مطالعات تاریخی کاربرد دارد و از چه جهانی حائز اهمیت است؟

متن ۱- «در شیوهٔ نفوذی انگلیسی‌ها، تلگراف همان نقش را دارد که راه‌ها در شیوهٔ نفوذی روس‌ها دارند. اگر عملکرد سیم‌ها و دستگاه‌های مخابراتی ضعیف باشد، معنایش این است که باید حوزهٔ عملیات انگلیسی را گسترش بیشتری داد. در برابر ایلغار روسی که گام به گام و حساب شده و یک‌دست در شمال ایران و اخیراً در حوالی جنوب هم آثار نفوذ و رسوخ تدریجی‌شان مشهود است، انگلیسی‌ها هم در هر شهری با تشکیلات کم و بیش مشابه هم، مانند استقرار بانک شاهنشاهی، ایجاد تلگراف، تأسیس نمایندگی‌های تجارت‌خانه‌های بزرگ که حمل و نقل ایران را در اختیار خود دارند، اعزام هیئت‌های مذهبی پروتستان و ... در همه جا حاضر و ناظرند» (اوین، ایران امروز، ۱۹۰۶-۱۹۰۷، ص ۲۸۰).

متن ۲- «یکی از هنرهای شکوفای ایران که به هیچ وجه از رکود در آن اثری نیست هنر معماری است. ایران در دوران گذشته در رشته معماری شهرت زیادی در دنیا داشته و آثار مهم و فناناپذیری خلق کرده است و اکنون هم در این رشته قدرت و نبوغ خود را حفظ کرده است. یکی از خصوصیات مهم و جالب توجه هنر معماری ایران، چه در گذشته و چه در زمان حال، تطابق کامل با شرایط موجود است. در جنوب ایران که سنگ‌های زینتی و خوب از جمله مرمر زیاد است، از آنها در ساختمان‌ها استفاده می‌کنند. در شهرستان‌های ساحلی دریای خزر که چوب فراوان است، از چوب به عنوان مادهٔ اولیه در ساختمان‌ها استفاده می‌شود... معماران ایران شرایط آب و هوا را در فرم و شکل پنجره‌های ساختمان رعایت می‌کنند؛ مثلاً در تهران و مناطق دیگر گرمسیری پنجره‌ها را طوری می‌سازند که وقتی آنها را باز کنند یک طرف اتاق به هوای آزاد و حیاط راه پیدا کند، و بدین ترتیب هوا به آسانی جریان یابد و خنک شود» (بنجامین، ایران و ایرانیان، ص ۲۷۳).

۱- Eugene Aubin ۲- Benjamin ۳- تهاجم و غارت

کاوش خارج از کلاس

با مراجعه به کتابخانه، سفرنامه‌های مربوط به دورهٔ معاصر آن را فهرست کنید.

بیشتر بدانیم

سفرنامهٔ خراسان ناصرالدین‌شاه (توصیف ناصرالدین‌شاه از ارگ و مردم سمنان)

«خودمان سواره آمده داخل دروازهٔ ارگ [سمنان] شدیم... این ارگ و عمارت را حاجی بهاءالدوله پسر... فتحعلی‌شاه... در زمانی که در اینجا حکومت داشته ساخته است. ارگ را تماشا کرده داخل عمارت شدیم، بنیان عمارت محکم اما ظاهر آن قدری محتاج به تعمیر است.

... سپس برای مسجد راندم. از کوچهٔ مستقیم و خوبی عبور شد که نهر آب خوبی از میان آن جاری است و اصناف مختلف از

دروازهٔ ارگ سمنان - عصر قاجار

همه صنف طرفین خیابان دکان دارند. جمعیت زیادی از زن‌ها بالای باها بودند. شهر سمنان پاکیزه است. رعایا و مردم اینجا بسیار مردم نجیب، بی‌صدای شاکر، کم حرف به فاعده هستند. همین‌طور می‌راندیم رسیدیم به مسجد شاه، پیاده شده داخل مسجد شدیم... این مسجد بسیار با روح و باصفا و از بناهای ... دورهٔ فتحعلی‌شاه است» (ناصرالدین‌شاه، سفرنامهٔ خراسان، صص ۲۶۶-۲۶۹).

سفرنامهٔ دوم مظفرالدین‌شاه به فرنگ

«امروز بناست برویم به رامبوی؛ نهار را مهمان جناب موسی لویه رئیس جمهوری فرانسه هستیم. صبح برخاستیم، چایی خوردیم، رخت‌ها مان را پوشیدیم، ده‌ها مان را خواندیم. آمدیم پایین، جناب اشرف اتابک اعظم و... با ما بودند. ترن حاضر بود. سوار شدیم از پهلوی شهر ورسایل گذشتیم... راه آهن خیلی تند می‌رفت. ساعتی چهارده پانزده فرسخ می‌رفت. رفتیم تا رسیدیم به گار. موسی دلکاسه، وزیر امور خارجهٔ فرانسه، هم حاضر بودند. رفتیم به رامبوی، جناب موسی لویه و بعضی از جنرال‌های فرانسه بودند. دست دادیم و احوالپرسی کردیم. با کمال گرمی و مهربانی ما را پذیرایی کردند. نهار [ناهار] خوردیم. بعد قدری در پارک گردش کردیم... شام در منزل خوردیم. ساعت هشت و نیم به تئاتر رفتیم. بازی‌های غربی کردند» (سفرنامهٔ دوم مظفرالدین‌شاه به فرنگ، ص ۱۶۲).

۱- Rambouillet، روسی در جنوب غربی پاریس فرانسه

۲- موسی امیل فرانسوا لویه، هفتمین رئیس‌جمهور فرانسه (۱۸۹۹-۱۹۰۶)

۳- شهری در شمال فرانسه و در جنوب غربی پاریس که کاخ مشهور روسی در آن قرار دارد.

علاوه بر کتاب‌های قبل، آثار ادبی، زندگی‌نامه‌ها، کتاب‌های جغرافیایی و متون کلامی، فقهی، فلسفی و حقوقی مربوط به دوران معاصر نیز حاوی اخبار و اطلاعات سودمندی برای پژوهش‌های تاریخی هستند.

برخی از آثار ادبی عصر قاجار

شعر	دیوان ملک‌الشعرای فتحعلی‌خان صبا؛ گلشن صبا؛ مثنوی ناهنشده‌نامهٔ صبا؛ دیوان وصال شیرازی؛ دیوان قانلی؛ باغ بهشت؛ دیوان اشعار طنز سید اشرف‌الین حسینی (نسب شمال)، شاعر آزادی‌خواه عصر مشروطه؛ دیوان اشعار میرزاده عشقی، شاعر عصر مشروطه؛ مجموعهٔ اشعار عارف قزوینی، شاعر مشروطه‌خواه.
مثنیات	مجموعهٔ رسائل و مثنیات میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی که حاوی چند رساله، نامه‌های دوستانه، عهدنامه‌ها و وقف‌نامه‌هاست؛ مثنیات امیرنظام گرمسی مشتمل بر نامه‌های دوستانه و رسمی.
داستان و رمان	کتاب احمد با سفینهٔ طالبی نوشتهٔ عبدالرحیم طابوق، مشتمل بر داستان گفت‌وگوی پدربا فرزند خیالی خود. نویسنده ضمن شرح اختراعات و اکتشافات جدید، در هر فرصتی از پیشرفت اروپاییان و پس‌ماندن ایرانیان سخن به میان می‌آورد و به پسر خردسال خود، احمد درس اخلاق و مین‌پرستی می‌آموزد و از رسوم و عادات ناپسند و خرافات و اوهام انتقاد می‌کند. سیاحت‌نامهٔ حاج زین‌العابدین مرعافی، سفرنامه‌ای خیالی با نخستین رمان اصیل اجتماعی به زبان فارسی است. در این اثر، نویسنده ضمن توصیف زندگی مردم ایران، جنبه‌های آن را مورد نقد قرار می‌دهد. این اثر در آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم ایران و جنبش آنان علیه نظام استبدادی و برقراری مشروطه تأثیر بسزایی داشت (آرین‌پور، از صبا تا نینما، ج ۱، صص ۲۹۳-۳۰۰).

معاصر محسوب می‌شوند. بسیاری از احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی نشریات مخصوص به خود را منتشر کرده‌اند و پژوهشگران با مراجعه به این منابع سودمند می‌توانند دیدگاه‌ها و مواضع آنان را بررسی کنند.

ب) اسناد و منابع آرشیوی

اسناد تاریخی از مهم‌ترین منابع پژوهش تاریخی به‌شمار می‌آیند و شامل کلیهٔ مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می‌شوند. با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آنها و استفادهٔ محققان ایجاد شده است که به آن آرشیو گفته می‌شود. آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

اسناد حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد دربارهٔ مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

آرشیو ملی ایران (سازمان اسناد و کتابخانه ملی) در سال ۱۳۴۹ ش با تصویب «قانون آرشیو» تأسیس شد.

صفحهٔ اول روزنامهٔ وقایع اتفاقیه

روی جلد محلهٔ یادگار

ب) نشریات

- ۱ نشریه (روزنامه) به عنوان رسانهٔ گروهی، یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی بود که در دورهٔ قاجار به ایران راه یافت. نشریات از طریق آگاهی‌بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیادی بر جامعهٔ ایرانی گذاشتند. اولین روزنامهٔ ایران را میرزا صالح شیرازی، یکی از دانشجویان اعزامی به انگلستان با عنوان **کاغذ اخبار** در تهران منتشر کرد (۱۲۵۳ ق). چند سال بعد، امیرکبیر برای رشد آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعهٔ فکری و فرهنگی جامعه، روزنامهٔ **وقایع اتفاقیه** را منتشر کرد که بعداً به روزنامهٔ **دولت علیّهٔ ایران** تغییر نام داد.

پس از آن، روزنامه‌های دولتی و غیردولتی دیگری در ایران انتشار یافت. به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی از روزنامه‌نگاران در خارج از کشور اقدام به نشر روزنامه‌هایی به زبان فارسی کردند^۱ که نسخه‌هایی از آنها به صورت مخفیانه به داخل ایران می‌رسید^۲. پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند. پس از قاجار و در دوره‌های بعد با وجود آن که فعالیت‌های مطبوعاتی نوسان داشته است در مجموع نشریات توسعه و تنوع فراوانی یافتند و مجله‌های تخصصی در موضوعات تاریخی شروع به انتشار کردند^۳. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار رشد بالای مراکز انتشاراتی، نشریات عمومی و تخصصی نیز از تنوع و عمق بسیار بالایی برخوردار شدند^۴.

نشریات قدیمی منبع پژوهشی ارزشمندی در مطالعات تاریخ

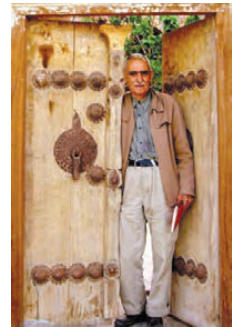
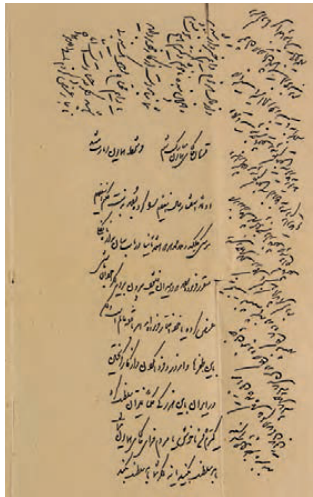
۲. خرداد ۱۴۰۱ - خرداد ۱۴۰۰ (معارف) - خرداد ۹۹ - دی ۹۹ - شهریور ۹۸ - خرداد ۹۷ (معارف)
۳. شهریور ۹۸ - دی ۹۷ (معارف) - شهریور ۹۷ - خرداد ۹۶ - دی ۹۵
۴. شهریور ۹۶ - خرداد ۹۵ - دی ۹۴ - شهریور ۹۳
۵. دی ۹۳ - شهریور ۹۲ - خرداد ۹۱

انواع آرشیه‌های اسنادی

اسناد، فقط شامل اسناد مکتوب نیست بلکه هر نوع اطلاعات ثبت شده را که به اشکال نوشتاری، دیداری، شنیداری، مغناطیسی، الکترونیکی و غیره تنظیم شده باشد و بتوان از آن در مطالعات تاریخی بهره‌برداری کرد، شامل می‌شوند. به همین سبب، آرشیه‌های گوناگونی در هر کشور وجود دارد؛ برای مثال:

- **آرشیه مکتوب:** محل نگهداری انواع سندهای مکتوب و از قدیمی‌ترین نوع آرشیه‌های جهان است.
- **آرشیه سمعی:** محلی است که نوارهای صوتی در آنجا جمع‌آوری شده‌اند؛ مانند آرشیه صدای جمهوری اسلامی ایران.
- **آرشیه فیلم:** محلی است که انواع گوناگون فیلم‌در آن نگهداری می‌شوند؛ مانند فیلم‌خانه ملی ایران، آرشیه فیلم ملی ایران و آرشیه فیلم صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- **آرشیه عکس:** امروزه عکس و تصویر در مطالعات تاریخی اهمیت متمایز دارند. در آرشیه عکس، عکس‌های قدیمی دربارهٔ رویدادهای مهم تاریخی و شخصیت‌ها و مردم عادی حفظ و نگهداری می‌شود.
- آرشیه‌های بوستر و نقشه و سکه را نیز می‌توان به این مجموعه‌ها اضافه کرد.
- امروزه بسیاری از وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌ها آرشیه‌هایی مجزا ایجاد کرده‌اند؛ نظیر آرشیه وزارت امور خارجه، آرشیه سازمان میراث فرهنگی و مرکز آرشیه اسناد صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

ایرج افشار
با روح تاریخ‌نگاری جدید و اهمیت یافتن اسناد به عنوان منبعی مهم در مطالعات تاریخی، بسیاری از پژوهشگران و مؤسسات علمی و تحقیقاتی به انتشار اسناد اهتمام نشان دادند. از جمله برجسته‌ترین سند پژوهان و نسخه‌شناسان می‌توان به ایرج افشار (۱۳۰۴-۱۳۸۹ ش) اشاره کرد.
نامهٔ سرزنش آیت‌الله امیر کبیر به ناصرالدین شاه - ۱۲۶۷ ق

با تهیهٔ چند عکس قدیمی از حوادث دوران معاصر و تکیه بر آنچه در این عکس‌ها آمده است، رویداد یا رویدادهایی را گزارش کنید و گزارش خود را در کلاس ارائه دهید.

ت. بناها، اشیاء و وسایل

آثار معماری شامل بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها و میدان‌ها، انبیا و لوازم به جامانده، سکه‌ها، جواهرآلات، مهرها، نشان‌ها و سایر وسایلی که از عصر قاجار و حتی پهلوی به جا مانده است، به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره کمک می‌کند.

بشقاب سفال مینایی - دوره قاجار

سکه فتعلی شاه قاجار

پرسش‌های نمونه

- ۱- چه ظرفیت‌هایی در میراث غنی تاریخی ما برای فهم بهتر گذشته وجود دارد؟
- ۲- زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری نوین ایران چگونه فراهم شد؟
- ۳- ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین را بیان کنید و تفاوت آن با روش تاریخ‌نگاری سنتی را توضیح دهید.
- ۴- بینش تاریخ‌نگاری نوین بر چه محورهایی استوار است؟
- ۵- نقش اسناد آرشیه‌ای را در مطالعات تاریخ معاصر ایران ارزیابی کنید.

دوربین
ایران و جهان در آستانهٔ دورهٔ معاصر

ایران در فاصلهٔ سقوط صفویه تا تأسیس حکومت قاجار (۱۱۳۵-۱۲۱۰ ق) فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشت. در این دوره، سلسله‌های افشاریه و زندیه مدت کوتاهی حکومت کردند. تا حدودی هم‌زمان با آن، در دیگر کشورها نیز رویدادهای سرنوشت‌ساز به وقوع پیوست که بر تحولات جهان در دوران معاصر تأثیرگذار بود. در این درس، علل، آثار و نتایج مهم‌ترین تحولات ایران و جهان در دورهٔ مذکور بررسی و تحلیل می‌شود.

ایران از نادرشاه افشار تا آقامحمدخان قاجار

سقوط صفویان و فروپاشی حکومت صفویان (۱۱۳۵ ق/۱۷۲۲ م) موجب آشفتگی امور و بروز مرج و مح و آشوب‌های داخلی شد. افغان‌ها به دلیل تانوانی در تسلط بر تمام قلمرو صفوی و ناآشنایی با اصول کنسوداری، نتوانستند حاکمیت مقتدری تشکیل دهند. روسیه و عثمانی نیز فرصت را مغتنم شمردند و بخش‌هایی از شمال و غرب مپهن ما را اشغال کردند. در چنین شرایطی بود که نادر از ایل افشار، پا به عرصه نهاد.

فصلیت ۱

بحث و گفت‌وگو

با راهنمایی دبیر دربارهٔ زمینه و علل و عواملی که موجب شد ایلات و عشایر در تاریخ ایران دوران اسلامی، به خصوص پس از صفویه، نقش مهمی در تحولات سیاسی و برآمدن و زوال حکومت‌ها داشته باشند. بحث و گفت‌وگو کنید.

مجسمه نادرشاه افشار - باغ نادری - مشهد

حکومت افشاریه
۱ ایل افشار از ایل‌های قزلباش بود که در به سلطنت رساندن حکومت صفویان نقش داشتند. در عصر صفوی، بخشی از این ایل را برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازبکان به نواحی شمال آن دبار کوچاندند.
نادر، سرداری در رکاب شاهزادهٔ صفوی
پس از تسلط افغان‌ها بر اصفهان، یکی از پسران شاه سلطان حسین صفوی به نام تهماسب برای گردآوری نیرو و بازگرداندن حکومت صفویان، از پایتخت گریخت. برخی از سرداران و سران ایل‌ها مانند نادر افشار و فتعلی‌خان قاجار ایدر بزرگ

آقامحمدخان) به او پیوستند و در نخستین گام، خراسان را تصرف کردند. پس از کشته شدن فتعلی‌خان قاجار، نادر که جنگاوری شجاع و منهور بود، ابتکار عمل را به دست گرفت و فرماندهی سپاه تهماسب را عهده‌دار شد. او طی چندین جنگ افغان‌ها را شکست داد. (مسیر لشکرکشی‌ها و جنگ‌های داخلی و خارجی نادر را روی نقشه بررسی کنید.)

نقشهٔ لشکرکشی‌ها و جنگ‌های نادر

۲- حمایت نکردن بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی؛
۳- حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی.
با پذیرش شروط نادر در شورای دشت مغان، انقراض سلسله صفویه اعلام و نادر به‌عنوان شاه ایران انتخاب شد (۱۱۱۴ ش/ ۱۷۳۶ م).
نادر پس از اینکه به سلطنت رسید، برای حل مشکلات سیاسی و مذهبی، به‌ویژه رفع اختلافات مذهبی با عثمانی، بسیار تلاش کرد. او گاهی با جنگ و زمانی با زبان مصالحه و مذاکره و دادن امتیاز درصد حل مشکل برمی‌آمد. نتیجه این اقدامات به سبب کارشکنی‌های عثمانی و گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر، چندان مطلوب نبود و در این دوره، عامل انسجام‌بخش مردم ایران، یعنی مذهب شیعه تضعیف گردید.
۱- موروثی نشدن سلطنت در خاندان او؛

